

Averamientu a la hestoria de la llingua asturiana

ANA MARÍA CANO GONZÁLEZ

I. L'ASTURIANU, LLINGUA ROMANCE

N'Asturies fáense güei dos llingües romances: el castellán, que ye la llingua oficial en tol estáu español, y l'asturianu, que ye la llingua «específica» d'Asturies, comu'l catalán lo ye de Cataluña, el gallegu de Galicia, etc.

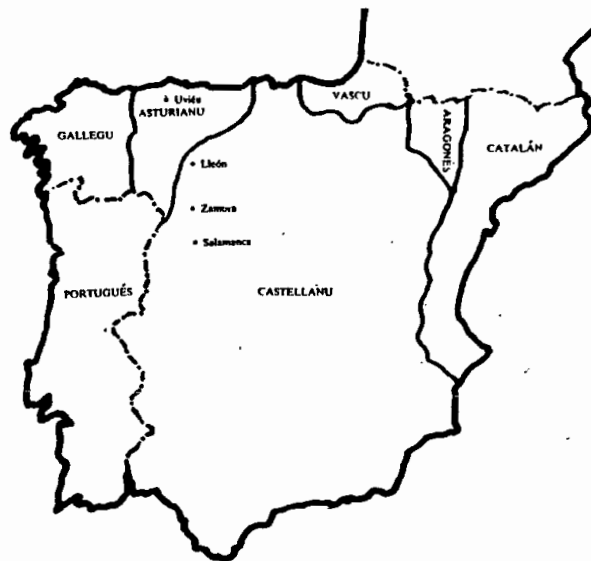
Al asturianu apellámoslu tamién «bable», más qu'esti nome nun seya tan popular nin tea tan xeneralizáu comu'l primeru. En realidá, el so emplegu ye modernu; nun entama namái que dende la época de Xovellanos. Amás d'esto, mientres que la xente identifica «asturianu» colo que fala, camienta que'l «bable» correspuende a daqué estáu de llingua más zarráu emplegáu abenayá, notres dómines.

Usóse tamién, sobremanera nos estudios filolóxicos, el términu «astur-leonés» o «lleonés», que foi acuñáu por Menéndez Pidal, darréu que l'asturianu fora la llingua de gran parte del vieyu Reinu Asturianu, camudáu dempués, por mor de la Reconquista, en Reinu Lleonés. Estos nomes nun son tampocu populares darréu qu'esta llingua quedó *grosso modo* xunida a lo que güei ye Asturies, siendo aquí onde algamó un mayor xorrecimientu y meyor se caltuvo.

Esto nun quier dicir, en mou dengún, que les sos llendes coincidan esautamente coles d'Asturies. Persabío ye que los llímites llingüísticos nun suelen ser los mesmos que los políticos, alministrativos, xeográficos, etc.

Amás de n'Asturies, afáyense restos de so, en mayor o menor grau, nel centru y oeste de Santander, nel norte y oeste de Lleón, oeste de Zamora y Salamanca y en parte d'Extremadura. Los pueblos de la cabecera lleonesa, por exemplu los de Babia ya Llaciana, dende'l puntu vista llingüísticu, han inxerise nel mesmu estoxu que los conxeyos del sur de la fastiera occidental asturiana, por exemplu Somiedu o Teberga.

A esta mesma área llingüística pertenez Miranda do Douro y Sendim, allugaos dientru de lo que, dende'l puntu vista políticu, güei ye Portugal. Débese esto a causes históriques perfondes: Na época romana Miranda foi del conventu asturicense y la llesia de Braganza, a lo llargo de tola Alta Edá Media, de la diócesis d'Astorga, fasta

Les llingües de la Península Ibérica.

que les torgues remanaes de tar en reinos separtaos dixebróles dafechu; la repoblación astur-lleonesa foi, ellí, pergrande ente los siglos XII ya XIV, etc.

Escontra esto, na faza más occidental d'Asturies, más o menos ente'l Navia y l'Eo, fábase una variedá del gallegu de Lugo, amestándose nella los rasgos gallegos colos asturianos. La isoglosa que se tomó pa establecelo foi la de *ó* (aditongación)/*ué* (ditongación); *é* (adiptongación)/*ié* (diptongación). Asina, por exemplu, los pueblos onde se diz *terra* ya *porta* quedaríen al oeste d'esa raya imaxinaria, o lo que ye lo mesmo dientru'l territoriu de fala gallega o astur-gallega, mientras que los pueblos onde se diz *tierra* y *puerta* quedaríen al este, nel territoriu de fala asturiana. Si, en llugar d'esta isoglosa, se considerare otra, de xuru que la raya habría tirase per otu llau.

L'asturianu, xunto coles otres llingües romances de la Península Ibérica, forma l'apelláu dominiu llingüísticu iberromance. Dientru la *Romania*, allúgase na nomada *Romania occidental*, pero al mesmu tiempu inxérese na *Romania marxinal*. Por mor d'ello, la nuesa llingua ufierta toa una bayura de fenómenos llingüísticos comunes non sólo coles otres llingües iberromances sinón tamién coles de la *Romania occidental* (sonorización, caltenimientu de *-s* final, etc.) o de la *Romania marxinal* (formación del comparativu de superioridá con un deriváu de *magis*, etc.).

II. LES LLINGÜES PRELLATINES

Sábese perpoco de les llingües que se falaban n'Asturies enantes que los romanos aportaren a ella. Paez ser que yeren llingües indoeuropees, comu tamién lo yera'l lla-

tín, fechu que fadrá dempués más vidable l'asimilación llingüística, que pertenecien al grupu celtíberu o al lusitán, anque hubiere nelles, de xuru, restos d'otres llingües más antigües (sábese, por exemplu, qu'ente los ástures y los vascu-falantes hubo daqué tipu de relación llingüística).

El nuesu territoriu taba ocupáu daquella polos ástures, más que nos cabos hubiere otros pueblos: galaicos nel oeste (fasta'l Navia) y cántabros nel este (fasta'l Sella).

Los romanos entamaron la conquista d'Hispania acabante apoderase de Gades, que yera'l caberu requexu cartaxinés, nel añu 206 a.C.

Nos primeros años del sieglu II a.C. llograron faese col N.E. del Ebro, el llitoral mediterraneu y la Bética. Pero la llucha colos celtíberos y los lusitanos foi enforma más llarga. La conquista de la Península nun peracaba hasta abondo dempués cuando los cántabros y los ástures fonon vencíos por Augusto nel a. 19 a.C., cásique 200 años dempués de que s'empreciariere.

La conquista d'un llugar por Roma diba siguiá darréu de lo que dempués se nomaría *romanización*, que nun yera nin más nin menos que l'asitiamentu de la cultura ya la civilización romana nel sitiu que-y correspondía a les llariegues. Por exemplu, personaxes de la nuesa mitoloxía tan perqueríos pa nós comu les xanes de les nuses fontes son les continuadores de Diana, diosa virxen romana de los montes ya la caza. Nel tarrén llingüísticu supón el desaniciamentu de les llingües prerromanes pol llatín. Pero esto nun se llogra namái que dempués d'un periodu de bilingüismu onde convivirien les llingües propies cola ayena.

El trunfu de la civilización romana y del llatín taba aseguráu porque:

—La cultura y la civilización romana algamaren, ensin dubia, un puntu de desenvolcamientu abondo más grande que les de los pueblos prerromanos.

—El llatín yera la llingua de prestixu, la oficial, la de la alministración, drechu, política, etc. Será dempués tamién la llingua'l cristianismu.

—La política d'asimilación que Roma facía diba empobinada a ello. La sola posibilidá que l'home prerromanu tenía de poder facer daqué, o de poder llegar a ser daqué, en cualaquiera estaya dientru de la cadarma social del Imperiu Romanu yera algamando'l Drechu de Ciudadanía, esto ye, convertise'n ciudadanu romanu (Nun s'ha escaecer que Caracalla nel a. 212 concédelu a tolos ciudadanos llibres del Imperiu). Y pa ello yera precisu, de toes toes, saber llatín.

Con too esto les posibilidaes que les llingües prerromanes tenien de caltense yeren bien mermaes.

De toles maneres, mentantu que'l S.E. d'Hispania fora romanizáu fundamente y dende bien ceu, el centru y el N.O., y sobremanera los galaicos, ástures y cántabros, fóronlo tarde, y, de xuru, non dafechu, costándo-yos muncho caro a los romanos el llogralo.

Los falantes d'Asturies prerromana dependieron el llatín correutamente na medida na que fonon quien a ello. Lo que'n realidá fixenon foi interpretalu dende los sos sistemas llingüísticos más o menos allonxaos del llatín que se-yos imponía, adaptándo-

lu a los propios vezos articulatorios y, poro, modificándolu dacuandu. Les llingües prerromanes nun desapaecieron ensin dexar daqué propio na nuea llingua invasora: el llatín. Estos guaños de les llingües prerromanes que s'afayen nel llatín y dempués nes llingües romances formen lo que apellamos *sustratu llingüísticu*.

Por exemplu, paez ser que los galaicos teníen un sistema vocálicu con cuatro graos d'abertura. Por mor d'ello cuando-yos llega la hora de deprender llatín nun s'atopen con dengún tipu torga p'asimilar el sistema vocálicu llatín que yera tamién de cuatro graos d'abertura, onde se distingüen fonológicamente /ɛ/ abierta de /e/ zarrada y /o/ abierta de /o/ zarrada. Asina se caltienen hasta güei nes llingües surdies nel territoriu que pertenecié a los galaicos. Una d'estes llingües ye'l gallegu onde anguañu se sigue fayendo la diferencia ente /ɛ/ abierta y /e/ zarrada, d'un llau, y ente /o/ abierta y /o/ zarrada, d'otru: *oso* con *o* abierta tien el significáu de «güesu» mentantu que *oso* con *o* zarrada tienlu de «osu».

Escontra esto, los ástures y los cántabros, qu'han tener abondo que ver na formación del asturianu y del castellán respetivamente, nun conocíen más que tres graos d'abertura vocálica. Nun distingüen ente /ɛ/ y /e/, /o/ y /o/. Al deprender el llatín nun son quien a facer, por exemplu, la diferencia ente pallabres como *s o l u m* «suelu» y *s o l u m* «solu», nel primer casu con *o* abierta y nel segundu con *o* zarrada.

Comu les dos pallabres teníen significaos allonxaos hubo buscarse la manera de distingüeles. La solución foi camudar la oposición *o* (abierta) y *o* zarrada nuna oposición d'otru sen: *ué/o* (la *o* abierta llatina pasó a *ué* (ditongación) y la *o* zarrada a *o*). Les soluciones del asturianu pa esta parexa de nomes foi *suelu/solu* y les del castellán *suelo/solo*. Llógrose asina, d'un llau, caltener les oposiciones distintives y, d'otru, adaptar el sistema vocálicu llatín al propiu. Coles vocales palatales pasa lo mesmo: la oposición qu'había ente *ɛ* (abierta)/*e* (zarrada) camúdase'n *ié* (ditongación)/*e*.

De la mesma manera puen explicase toa una riestra fenómenos llingüísticos. Asina, por exemplu, el fechu de que les más de les pallabres que'n llatín entamaben por *f*- güei se pronuncien n'asturianu con *f*- o con *h*- paez que tien abondo que ver coles llingües falaes polos ástures y los cántabros. A la faza ocupada polos ástures corresponde *f*- y a la ocupada polos cántabros (oriente d'Asturies) *h*-. La solución del castellán (tamién con sustratu cántabru) ye la solución postrera (Ø) (desapaición dafechu de *f*- na fala) a la que se llegaría dende una fase [h]:

Llatín f a b a m	asturianu <i>faba, ħaba</i>
	castellán <i>haba</i>
Llatín f i l i a m	asturianu <i>fiya, ħiya</i>
	castellán <i>hija</i>

Otru exemplu. Les pallabres llatines qu'emprecipiaben con *l*- (*l a n a m*, *l u p u m*, *l u n a m*) güei n'asturianu entamen con *ll*- o *ll̥*-: *llana*, *llobu lluna* o *llana*, *llobu*, *lluna*. La solución *ll*- atópase'n xeneral na fastiera ocidental d'Asturies (esceutu na faza N.E.) y nel sur de la central (conceyos de *Llena*, *Ayer*). Los estudiosos nesta tema camienten

qu'esto ha tener enforma que ver cola división de los ástures en páesicos y luggones; etc.

Polo que cinca al vocabulariu munches de les nuses pallabres tienen el so aniciu nes llingües prerromanes: *vega, carbayu, cuetu, granda, artu, árgoma, berriu, cambia, matu, cotolla, llamuerga, bierzu, sarriu, tapín*, etc.

La nuesa toponimia ta tamién apinada de nomes d'orixen prerromanu: *Aramo, Deva, Navia, Sella, Saliencia, (La) Vega, Veigas, Arganza, (El) Cuetu, Los Cuetos*, etc.

III. EL FRAYAMIENTO DE LA UNIDAD LLATINA. LOS XERMANOS.

Si agora camentamos no que foi l'Imperiu Romanu (y n'especial na so llingua) hemos damos cuenta de:

1.—Les llendes d'esi Imperiu yeren perllargues. Diba dente Hispania fasta lo que dempués será Rumanía.

2.—La civilización romana (y el llatín) impúxose so pueblos perdistintos, bien dibebraos en races, llingües, vezos, lleis, etc.

3.—El llatín qu'esta xente deprendió nun yera un llatín unitariu. Los colonizadores llatinos nun procedíen toos ellos del Lacio o de Roma. Yeren yá portadores d'un llatín dialeutalizáu.

4.—Los falantes prerromanos, por mor de les propies llingües, deprediéronlu interpretándolu dende los sos propios sistemas llingüísticos, adaptándolu o modificándolu d'alcuertu colos sos vezos articulatorios.

5.—La romanización de les distintes partes del Imperiu fíxose n'épocas bien allonxaes y nun tuvo perdayuri la mesma fondura.

6.—L'espaciu de tiempu que dura l'Imperiu Romanu foi enforma curtíu comu pa que pudiere cuayar d'afechu la civilización romana.

7.—De too esto deduzse que'l llatín que daquella se falaba nel Imperiu Romanu nun yera unitariu. Nun podía ser el mesmu n'Hispania que na Panonia o la Dacia; nin dientru d'Hispania, el faláu polos ástures que'l del S.E., por exemplu. Esti llatín faláu yera portador d'una gran bayura dialeutal y llendaba, dientru sí, el xermen del frayamientu que s'algamaria dempués.

Mientras que la unidá política esistía, o lo que ye lo mesmo, mentantu l'Imperiu Romanu foi l'Imperiu Romanu, nel sen políticu, estes variantes nun fonon más qu'eso, variantes, variantes de fala. La xuntura política daba xuntura a la llingua, darréu que la llingua que s'escribía yera una, yera uniforme.

Pero cuando nel sieglu V l'Imperiu Romanu vien abaxu y surden los nueos reinos bárbaros (suevu y visigodu n'Hispania, francu na Galia, ostrogodu n'Italia, etc.), será entóncenes cuando, rotu l'arco que les xunía y que-yos torgaba'l so llibre espoxigue, el furmientu de la diversidá fairáles espolletar ensin ná que les empatone. Les variantes llingüístiques que tuvieren anubríes fasta entós pola xuntura qu'imponía'l poder

políticu medrarán ca vegada más afaloes pol xermen que llevaben dientru, frayando asina la unidá llatina y poniendo l'entamu de lo que col pasu'l tiempu habrien ser les nueves llingües romances.

Pasu ente pasu, perdayuri la llingua falada (el llatín faláu) dirá separtándose tantu del llatín que s'escribía que llega un momentu nel que la xente que, por exemplu, s'enfote'n lleer un testu llatinu nun pescanciará un vierbu del mesmu si enantes nun lu estudia. Son los sieglos VII-VIII. Surden, daquella, en distintos llugares toa una riestra glosarios o especie de dicionarios onde se desplicaben dellos nomes llatinos que la xente dexara yá d'entender con otros más averaos a lo que yera la llingua falada, magar que la llingua de la escritura siga siendo entá, per munchu tiempu, el llatín. Tamos na viéspora de la nacencia les llingües romances. Con too, del añu 842 ye'l primer testu conocíu de lo que podiémos apellar «francés». Lo qu'esto mos refier ye que naquelles dómines lo que se fala nun ye yá llatín sinón los nueos romances d'él surdíos.

Nel a. 409 aportaren a Hispania, pelos Pirineos, una riestra pueblos xermánicos: alanos, vándalos y suevos. Los dos primeros desaparecerán bien lleu: los alanos fonon desaniciaos deseguida y los vándalos pasaron a Africa nel a. 429. Parte d'Asturies quedó naquel entós inxería nel reinu suevu que s'orixina.

Los más de los visigodos llegarán nos primeros años del sieglu VI, acabante ser destruíu'l so reinu de Tolosa (S. de la Galia) polos francos. Conocién yá la civilización romana. Yeren los más avanzaos de los xermanos que aportaron a Hispania y los que más puxu van a tener. Asitiáronse sobre tou na meseta castellana, dende'l N. de Palencia y Burgos hasta Soria, La Alcarria, Madrid y Toledo. Emprimeres les dos comunidaes (la visigoda y la hispano-romance) vivíen separtaes, con relixones, vezos, lleis, costumes, etc., distintos. Taben, por exemplu, torgaos los matrimonios mistos. Cuandu Recaredo dexa de llau l'arrianismu nel 589 les coses emprecipien a camudar hasta llograr l'amestadura de les dos comunidaes. La xuntura xurídica, por exemplu, algámase hacia l'añu 655.

Coles llingües xermániques pasa xustamente lo contrario de lo que pasare col llatín al respetive de les prerromanes. Los pueblos xermánicos teníen llingües enforma separtaes del llatín. Les distintes fastieres del Imperiu Romanu nun fonon xermanizaes sinón al revés, siendo los distintos pueblos xermánicos los que se romanizaron. Asina, dempués tamién d'un ciertu periodu de bilingüismu, que n'Hispania nun foi tan llargu comu na Galia (Hispania nun pasará a llamase Gotia, mentantu que la Galia sí camudará'l so nome pol de los nueos amos: francos — Francia) nel que viviríen xuntes les llingües xermániques y el llatín, la llingua que nesti casu se caltendrá será la llatina, y les xermániques acabarán por desaparecer.

De toles maneres, comu enantes pasare coles prerromanes, les xermániques nun s'esborrarán ensin enantes dexar daqué propio nel llatín. Estos restos de la llingua invasora que mos queden na invadida, que nesti casu ye la que s'ha caltener, formen lo que se conoz col nome de *superestratu llingüísticu*.

L'influxu llingüísticu de los visigodos, en xeneral, nos romances hispánicos (y

más en concretu nel nuesu) foi mermáu, darréu que se romanizaren dende bien ceu (nel s. VII atópense yá'n plena descomposición). En realidá nun se sabe hasta qué puntu los visigodos dominaren les nueses tierres. Nun s'ha escaecer qu'a lo menos parte d'elles perteneció al reinu suevu que duró 175 años, fasta ser conquistáu por Leovigildo nel 585. El caráuter independiente y rebelde de los ástures y los cántabros que tantes torgues-y puxera a la conquista romana y a la romanización debió de siguir na época visigótica, lo que fairá que s'afonde entá más el riegu de les díxebres rexonales de la fala. Más qu'esti influxu seya percurtiu hai dellos nomes n'asturianu d'orixen xermánicu: *blancu, guerra, llata, estaca, gabitu, amagar, etc.*

Nel tarrén llingüísticu la importancia de les invasiones xermániques ta non nos influxos, suevos o visigodos, que mos pudieren dexar sinón nel fechu perimportante de que'l llatín faláu de la Península quede abandonáu a les sos propies tendencies.

IV. EL SURDIMIENTU DE LOS ROMANCES HISPÁNICOS. L'ASTURIANU Y EL REINU D'ASTURIES.

Tou esti panorama n'Hispania complicase coles invasiones árabes, qu'emprencien nel 711. Darréu d'elles el reinu visigodu de Toledo esmorónase, frayándose la xuntura política y relixosa que llograre fasta entós. Un garrapiellu cristiano fuxendo de Toledo aporta a los montes d'Asturies, y xunto colos pueblos del norte, rebeldes de contino, preparen la so defensa y entamen lo que se nomará «Reconquista».

Dende'l puntu vista lingüísticu, comu consecuencia de l'aición de sustratu, de la propia frayadura dialeutal del llatín, de l'aición de superestratu y de la nacencia, escontra l'Islán, de los reinos cristianos, nel norte de la Península surdirán cinco gvaños llingüísticos o romances: gallegu, asturianu, castellanu, navarro-aragonés y catalán, que dirán espardiéndose escontra'l sur, según avanza la Reconquista (el gallegu per Portugal, l'asturianu hasta Extremadura, el castellanu hasta Andalucía, el catalán per Valencia y les isles, etc.).

A toos ellos ha amestase otru: el mozárabe, que ye'l romance peninsular faláu polos cristianos nes tierres ocupaes polos árabes y qu'acabará por desaparecer a medida que los otros vayan baxando dende'l norte. Esta bayura dialeutal dibuxa'l mapa llingüísticu de la Península na Edá Media.

El primeru y el más importante d'estos reinos cristianos foi xustamente'l Reinu d'Asturies. La so primera capital foi Cangues d'Onís, capital que deseguida toparemos treslladada a Uviéu. Alfonsu I llogra un pequeñu reinu que diba dende la Galicia del norte fasta Cantabria y Alava. Alfonsu II ha facer frente a los árabes y entama adules la conquista de la Meseta. Estes conquistes cuando se faen dafechu diben seguíes de la repoblación de les tierres vaques. Cuando emprencepia'l sieglu X les llendes del reinu allargárense hasta'l Dueru; y mediáu'l sieglu fasta Sepúlveda, Salamanca y Coimbra. Esti espardimientu políticu lleva xuníu l'espardimientu llingüísticu.

L'esplendor del Reinu Asturianu (718-910) foi pergrande. Nun ha traese a la memoria namái que los monumentos que daquella se fixeren pa damos cuenta d'ello: Santa María del Naranco, San Miguel de Lliñu, Santuyano, La Cámara Santa de la

Catedral, Santa Cristina de Lena, El Conventín de Valdediós, etc., monumentos de personalidá tala que formen dientru de la Europa medieval un estilu propiu: el prerrománicu asturianu.

El reinu asturleonés nagua por llograr la hexemonía so los otros reinos cristianos. Esta xente del norte, que siempre se resistire a los visigodos, agora al tener que facer frente a un enemigo más grande —los árabes— va a enfotase de mou coscienten continuar la tradición visigótica toledana. Asina, por exemplu, obedecerán les lleis del *Fueru Xulgu*, dientru la cadarma social habrá un predominiu de la nobleza y los sos reis entitularánse, munches vegaes, emperadores.

La tradición visigótica y la que mos venía d'Europa, sobre tou de la corte de Carlomagno, fixeron d'Uviéu la ciudá más importante del norte nos siglos IX-X. L'influ-xu de la corte carolinxa alviértense'n cargos ya isticuciones de la corte asturiana. Alfonso III tenía fama de sabiu.

Dende'l puntu vista históricu y políticu ési yera'l momentu afayaizu pa que l'asturianu cuayare comu llingua de cultura, pero esto nun se llogrará porque:

1.—Yera pa ello demasiáu ceu. Más que la llingua falada nun fora yá'l llatín sinón de xuru l'asturianu, la llingua escrita, la de los documentos, etc. yera endora'l llatín en tola Península. Perdenyure les llingües romances falaes llograren asitiase u taba asitiáu'l llatín comu llingua de cultura. En Francia, el primer testu, conserváu, en romance ye un testu xurídicu, el de *Los Xuramentos d'Estraburgo*, del añu 842, qu'al empar ye'l primer testu'n romance de tola Romania; pero ha aguardase al sieglu XI p'atopar toa una bona riestra de testos nesa llingua; y na Península, hasta los siglos XII-XIII: *les Homilies d'Organyà*, el primer testu'n catalán, ye de los caberos años del XII o entamos del XIII; en gallegu-portugués nun apaecen fasta finales del XII; en castellán *El cantar de Mio Cid* ye del XII; n'asturianu hai bayura de documentos dende'l XIII; etc. Ser ye bona verdá que nel llatín que daquella s'escribía n'Asturies afáyense, les más de les veces porque l'escriba nun conocía fundamente'l llatín, munchos nomes o construciones propies de la nuesa llingua falada, que son pa nós comu ayalgues porque mos dan una idega de cómo podía ser entós l'asturianu. Lo mesmo pasa col llatín de les otres fastieres de la Península.

De toles maneres, el granu taba semáu y la collecha habría ser granible si'l poder políticu se caltuviere'l tiempu precisu pa facelo medrar, pero nun foi asina.

2.—El tiempu que dura'l poder políticu asturianu foi demasiáu curtiu pa que la cultura asturiana y la so llingua s'afitaren dafechu. Cuandu'l Reinu d'Asturies allarga les son llendes pela Meseta, la so capital, Uviéu, quedaba perllloñe. Esto fai que nel 912 Ordoño II la tresllade a Lleón, que yera más o menos el centru'l Reinu nos primeros años del sieglu X. Fálase, poro, de Reinu Astur-leonés o Leonés y d'aquí la mesma denominación pa la so llingua que nun ye sinon l'asturianu. El prestixu de la corte d'Uviéu pasa agora a la de Lleón. Esti prestixu diba acompañáu del de la propia llingua. Menéndez Pidal cúntamos, por exemplu, cómo na corte de Lleón faíen goña de los castellanos polo mal que falaben. Sonaba meyor l'asturianu que'l castellán.

El cordal Cantábricu que tanto-yos valiere a los pueblos del norte pa caltener la

so independencia escontra romanos, visigodos y árabes va a valir agora pa qu'Asturies afite, amás del aislamientu xeográficu, l'arrequexamientu políticu, social, económicu, cultural y llingüísticu a lo llargo los siglos XI, XII y XIII.

La fastiera central del Reinu Astur-lleonés (al sur del cordal) foi repoblada con xente d'orixen diversu: vascos, gallegos, asturianos, castellanos, que fixeron visible una xuntura llingüística ente les fales propies de los repobladores y les de los mozárabes qu'allí vivien. Poro la llingua d'estes faces ye una llingua más unificada, que diría dexando a un llau los trazos más estremaos, fechu qu'ha facilitar dempués la so castellanización cuando Castiella s'enfote'n firme nello. Esti ye l'aniciu da la castellanización profunda que s'atopa al sur del cordal Cantábricu.

V. LA IMPOSICIÓN DEL CASTELLÁN COMU LINGUA OFICIAL.

La manera na que la Reconquista se desendolque ha ser decisiva pal futuru de los guaños llingüísticos que se formaren nel norte. Polo que cinca al asturianu ha tenese'n cuenta un fechu importante: la nacencia de Castiella. El so berciu foi Cantabria, rebelde de continuo na época visigótica.

El nome de Castiella naz nos caberos años del sieglu VIII, y con él apellábase un territoriu averáu a Burgos, al S. del cordal Cantábricu, que foi arrodiáu con castiellos por Alfonsu I y Fruela I ente l'año 750 y el 770. Mediáu'l sieglu IX dase esti nome al condáu que se ta iguando ellí. Dende'l so aniciu Castiella sabe perbién lo que quier, enfotándose'n medrar política y llingüísticamente. En pallabres de Kurt Baldinger, «Castiella, que nel sieglu VIII yera un territoriu n'abertal nes llendes de Lleón asoleya dende'l IX una voluntá testona y pernecia de dixebrá y poder». Dende'l X, amás d'oponese a Lleón, que se sentía continuador del vieyu imperiu visigóticu (asina, por exemplu, en llugar de rexise pol *Fueru Xulgu*, comu Lleón, tien por lleis los sos «alvedríos»), llogrará convertise na primera fuercia de la Reconquista. De magar fora unificada por Fernán González llucha por algamar, de manu, la so autonomía, dempués la so independencia y darréu'l cumal cimera dientru la España Cristiana.

Esti sentíu d'independencia del noyu castellán nun ye sólo de calter políticu, sinón tamién llingüísticu. Poro, el castellán, por mor d'esi enfotu d'individualización y afitamientu, escueye toa una riestra innovaciones, chocantes daquella, que lu separten de los romances pensinsulares harmanos. Cuando, por exemplu, los otros romances vacilaben ente distintes formes pa los ditongos *ue*, *uo*, *ua* o *ie*, *ia* ella escueye *ue*, *ie*. Mentantu los asturlleoneses, navarros, aragoneses o mozárabes mantenien espresiones polifórmiques comu *puoblo*, *pueblo*, *puablo*, *puoblu*, *pueblu*, *puablu*, etc. Castiella xeneralizará una d'elles: *pueblo*. L'asturián faláu endaora les caltien. Según Menéndez Pidal el castellán foi comu una pina que de norte a sur frayó lo de que de xuntura tenien los romances hispánicos. El castellán ye, por exemplu, la sola llingua romance de la Península que fixo desaparecer, nos más de los casos, la *f-*cola qu'entamaben munches de les pallabres llatines.

llatín	f a g e a m	llatín	f e r r u m
atalán	<i>faig</i>	atalán	<i>ferro</i>
castellanu	<i>haya</i>	castellanu	<i>hierro</i>
asturianu	<i>faya</i>	asturianu	<i>fierru</i>
portugués	<i>faia</i>	portugués	<i>ferro</i>
		gallegu	<i>ferro</i>

Na primera mitá del sieglu XI produzse un camudamientu perimportante nel trén políticu y llingüísticu: el debilitamientu del reinu de Navarra, el dacamientu del de Lleón y l'espardimientu del poder castellán, que se proulongará a lo llargo de tol sieglu XI, del XII y del XIII según avance la Reconquista. Nun ha ser casualidá qu'estos sieglos seyan xustamente los mesmos del arrexamientu asturianu del que se faló enantes.

El castellán comu llingua tien que facer frente, d'un llau, al llatín, y d'otru, a los otros romances peninsulares, sobre tou al astur-leonés. Pero l'espardimientu y afitamientu políticu llevaba xuníu l'espardimientu y afitamientu llingüísticu. Persones estudiaes comu Baldinger o Hilty asina lo camienten. La Reconquista política foi una conquista llingüística. El castellán conquista, y, conquistando, conquistase a sí mesmu. La llucha pola hexemonía de la llingua lliteraria castellana duró, a lo menos, dos sieglos más que la llucha pola hexemonía política.

Nos sieglos XII-XIII el castellán xeneralizaráse comu llingua poética del centru a costa del astur-leonés y del navarro-aragonés. Pero entá los testo del XIII (*Fueru Xulgu, Elena y María, Demanda del Santo Graal*, etc.) tán apinaos de trazos astur-leoneses. Con Alfonso X el Sabio (magar qu'escriba les sos *Cantiques* en gallegu) y la so corte de Toledo créase la prosa castellana, quedando afitada esta llingua comu llingua «oficial» y nos documentos reales.

Castiella empenóse, y llograr llogrólo, en prestixar la so llingua qu'emprimeres sonaba bárbara y chocante, en mediu de los otros romances hispánicos, a fuerza de desprestixar les otres, y ente elles l'asturiana.

Nos caberos años del sieglu XV, entamos del XVI, la xuntura llingüística del centru de la Península taba cási que llograda. Nun ha escaecese que la política y la relixosa algámase tamién per aquellos dómines (nel 1492 cola conquista de Granada los Reis Católicos finaben la Reconquista y espulsaben d'España a los xudíos).

Nesos postreros años del sieglu XV, por exemplu, nel prólogu de *Las Vidas de los Santos Religiosos*, califícase yá al asturianu, lo mesmo qu'a otres llingües perifériques comu'l gallegu, etc., de «grossera e aspera lengua» porque tien daqué de «muy grueso e rudo». Les razones d'esta valoración nun son llingüístiques. Tamos delante la primera valoración sociolóxica del asturianu, fecha dende Castiella, y del aniciu de la situación diglósica na que güei s'atopa llantada la nuesa llingua. De manera tala, repitieron estes idegues y otres asemeyaes a lo llargo de los sieglos que facer fixéronnos creer lo que nun yera verdá: que l'asturianu yera un dialeutu del castellán y que falar asturianu yera igual a falar mal, falar aldeano, etc.

Les llingües peninsulares hacia l'año 1200.

La imposición del castellán ye, en bona medida, consecuencia de la política fecha por Castiella. En *Las Vidas de los Santos Religiosos* xustificase l'escrivila'n castellán asina: «E porque el real imperio que hoy tenemos es castellano, e los muy excellentes rey e reyna nuestros senyores han escogido como por asiento e silla de todos sus reynos el reyno de Castilla deliberé de poner la obra presente en lengua castellana, porque la fabla comumente mas que todas las otras cosas sigue al imperio».

De toles maneres, la documentación asturiana de los siglos XIII, XIV ta n'asturianu. Estos documentos son escritures públiques, documentos de compra-venta, particiones, dónaciones, etc. Ente ellos afáyense testos tan importantes comu'l *Fueru d'Avilés* (copia de 1155), el *Fueru d'Uviéu* (copia de 1295), el *Fueru de Campumanes* (1247), etc., onde se recueyen lleis cimeres de ciudades, conceyos, etc.

Toa esta riestra documentos medievales n'asturianu afitenmos na idega de que'l llatín daquella taba yá arrequejáu comu llingua de cultura, comu llingua escrita, y de que l'asturianu había ser, n'Asturies, la llinga «normal» en toles estayes. Nun podía ser d'otra manera darréu que ninguna llingua romance llegó a ser llingua del drechu ensin tar enantes xeneralizada tanto na fala comu na escritura. Namái que por causes de les que nun somos sabedores nun se conocen güei los testos lliterarios d'entós.

La castellanización documental entamará na segunda mitá del sieglu XIV, llográndose dafechu nel XV. Coincide xustamente col espansionismu de los Trastámara castellanos. Con ellos aporten a Asturies, y ocupen puestos de poder políticu y eclesiásticu, toa una riestra de mandatarios castellanos. García Arias cita comu exemplu «l'apaición d'un catecismu'n castellán nel XIV xustamente cuando na sede d'Uviéu y

Condáu de Ñoreña s'asitiare D. Gutierre de Toledo». Dende esi momentu la llingua de la documentación oficial, de la ilesia, de l'alministración, etc. será'l castellán. Asina, cuando llegue la hora de facer les Actes de la Xunta Xeneral del Principáu, la llingua escoyida será la castellana. Les clases dominantes asturianas abangarán del llau de la castellana. Esta llingua bastará-yos pa exercer el so poder y amás d'esto valdrá-yos pa separales de les clases más baxes que seguirán calteniendo, a lo menos nel nivel oral, la so llingua.

Más que la lliteratura d'aquelles dómines conservada tea'n castellanu, dubo d'haber una lliteratura n'asturianu porque sinón, sin una tradición detrás nun se ye a pescudar cómo nel 1639, cuando treslladen les reliquies de Santa Olaya de Mérida a Asturias y convoquen un concursu poesías, xunto a versos en griegu, llatín o castellán apaéz unu n'asturianu, per otru llau de los que foi premiáu.

Nos siglos XVII y XVIII el castellán pudo afitase como llingua lliteraria d'España por mor de la centralización política. Con Felipe V creóse la Real Academia Española (que continuará col trabayu normalizador de Alfonso X el Sabio, Nebrixa, etc.) y fíxose obligatoriu na enseñanza pública y na vida xurídica y alministrativa.

A pesar de too, la poesía del XVIII n'asturianu nun tien ná qu'envidiar a la que daquella se faía'n castellán ente nós. Ribero y Larrea, nel XVIII, nun fairía falar llargamente a ún de los personaxes más importantes del *Quixote de la Cantabria*, Mateo de Palacio, si nun hubiere unos vezos detrás d'emplegu del asturianu na prosa.

A lo llargo'l XIX apaecen tamién toa una riestra d'escritores importantes n'asturianu. Nos caberos años d'esi sieglu ye cuando surden dellos escritores empeñaos en facer un ciertu tipu de lliteratura «festexera» y poco valoratible.

Nel XX, sobre too nesta segunda mitá asistimos al intentu más en firme y fondu non sólo d'algamar una bona lliteratura dafechu n'asturianu, sinón tamién de transformar la llingua asturiana nuna llingua de cultura. La bayura d'escritores na llingua llarriega, d'anguaño, asina como'l trabayu desencoldáu pola Academia de la Llingua Asturiana (creada pol Conseyu Rexonal d'Asturies en 1980), asina mos lo indiquen. Pero enantes d'agora, acuantayá, otra xente asturiano naguó polo mesmo. El casu más seriú foi'l de Xovellanos nel XVIII. Xovellanos quería facer un dicionariu y una gramática asturiana, y una Academia de les bones lletres. Pero estes idegues nun pasaron de proyectos.

A lo llargo del XIX diéronse otros intentos pero dengunu cuayó. Yeren persones como Caveda y Nava, Laverde Ruiz, Junquera Huergo, Canella, etc. Lo mesmo nes primeres décadas del sieglu XX. Hacia 1920 entamó a funcionar en Xixón una Academia, pero la so coyecha tampoco foi granible.

Toos estos enfotos que dende'l XVIII se dieron nel país astur, empobinaos a facer del asturianu una llingua de cultura, una llingua que se puidiere emplegar en toles estayes de la sociedá y que se sintiere como «normal» en toles manifestaciones de la vida, nun cuayaron por mor de coses diverses, pero sobremanera porque nun había un facer políticu detrás que-yos valiere. Ye d'aguardar que'l de l'Academia de la Llingua Asturiana y el de la xente enfotao nello nun tenga'l mesmu destín y puea algamar el

cumal cimeru, pol que nagüen y trabayen. p'asitiar la llingua propia nel llugar que-y correspuende.

BIBLIOGRAFÍA

ALARCOS LLORACH, E., «Situación lingüística de la Asturias prerromana», *Estudios y trabayos del Seminariu de Llingua asturiana*, I, Uviéu, 1978, pp. 3-10.

BALDINGER, KURT, *La formación de los dominios lingüísticos en la Península Ibérica*, 2.ª ed., Gredos, Madrid, 1972.

CANO GONZÁLEZ, ANA M.^a, «¿Hay un romancieru n'asturianu?», *Lletres asturianas*-14, Uviéu, 1985, pp. 65-77.

GARCÍA ARIAS, J. L., *Llingua y sociedá asturiana*, 2.ª ed., Xixón, 1984.

GARCÍA ARIAS, J. L., *Bable y regionalismo*, Uviéu, 1975.

GARCÍA ARIAS, J. L., *Antoloxía de prosa bable*, Biblioteca Académica Asturiana, Uviéu, 1981.

LAPESA MELGAR, R., *Historia de la lengua española*, 8.ª ed., Gredos, Madrid, 1980.

MENÉNDEZ PIDAL, R., *Orígenes del español. Estado lingüístico de la Península Ibérica hasta el siglo XI*, 3.ª ed., Espasa-Calpe, Madrid, 1950.

PENSADO TOMÉ, J. L., «Evaluación del asturiano entre las lenguas de España», *Lletres asturianas*-1, Uviéu, 1982, pp. 28-40.